

АКАДЕМІЧНА ТРАДИЦІЯ
УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ

THE UKRAINIAN ACADEMY OF ARTS AND SCIENCES IN THE U.S.

**THE UKRAINIAN ACADEMIC
TRADITION IN EXILE:
PAST AND PRESENT**

LIBER AMICORUM

Festschrift in Honor of
Prof. **ALBERT KIPA**, President of UVAN

Edited by:
Ihor HRYCH and **Leonid RUDNYTZKY**

Publishing House «PROSTIR»
New York – Kyiv
2021

УКРАЇНСЬКА ВІЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК У США

**АКАДЕМІЧНА ТРАДИЦІЯ
УКРАЇНСЬКОГО ЗАРУБІЖЖЯ:
ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ**

LIBER AMICORUM

на пошану
президента УВАН у США проф. АЛЬБЕРТА КІПИ

Відповідальні редактори:
Ігор ГИРИЧ і Леонід РУДНИЦЬКИЙ

Видавничий дім «ПРОСТІР»
Нью-Йорк – Київ
2021

УДК 001.32(73)УВАН+001-051(092)Кіп
А38

A38 Академічна традиція українського зарубіжжя: історія і сучасність. *Liber amicorum* на пошану президента УВАН у США проф. Альберта Кіпи / відп. ред.: І. Гирич і Л. Рудницький. Нью-Йорк – Київ: УВАН у США; ВД «Простір», 2021. 680 с. іл.

ISBN 978–966–2068–70–2

У збірникові на пошану 80-річного ювілею визначного організатора української науки, президента УВАН у США проф. Альберта Кіпи опубліковано матеріали про життєвий і науковий шлях вченого-літературознавця, його громадську діяльність. У другій частині книжки надруковано студії науковців переважно материкової України і джерельні матеріали з архіву ім. Д. Антоновича УВАН у США, що висвітлюють біографію й наукову діяльність видатних гуманітаріїв Академії, більшість з яких у різний час були її президентами: Дмитра Дорошенка, Дмитра Чижевського, Олександра Оглоблина, Юрія Шевельова, Омеляна Прицака, Марка Антоновича та інших.

Крім того, у науковий обіг уперше введено листування між ученими, в якому розкривається історія Академії, що продовжувала у часи комуністичного панування в Україні традиції незалежної Всеукраїнської академії наук у Києві (1918–1929 років).

УДК 001.32(73)УВАН+001-051(092)Кіп

Відповідальні редактори: *Ігор Гирич, Леонід Рудницький.*

Відповідальний секретар *Тамара Скрипка.*

Редакторка *Лариса Білик.* Коректорка *Олена Полевецька.*

Макет і верстка *Олени Нужиної.* Художнє оформлення *Дмитра Нужиного.*

Підписано до друку 21.10.2021. Формат 70×100¹/₁₆. Папір офсетний креату.

Друк офсетний. Умови. друк. арк. 55,25. Тираж 400 прим. Зам. № 21-244.

Видавничий дім «Простір». 02068, м. Київ, вул. Вербицького, 10-А, п. 51. Тел. (044) 361-16-36, E-mail: vdprostir@ukr.net. Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції Серія ДК № 6560 від 27.12.2018 р. Віддруковано у друкарні «Видавництво “Фенікс”». 03680, Україна, м. Київ, вул. Шутова, 13-б. Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 271 від 07.12.2000 р.

На першій сторінці:

екслібрис УВАН у США авторства Якова Гніздовського. Дереворит. 1949 р.

ISBN 978–966–2068–70–2

© Автори статей, 2021.

© Ігор Гирич, Леонід Рудницький, відповідальні редактори, 2021.

© Українська Вільна Академія Наук у США, 2021.

© Видавничий дім «Простір», 2021.

ЗМІСТ

<i>Leonid D. RUDNYTZKY</i> To Albert Kipa on his 80 th Birthday	9
<i>Леонід РУДНИЦЬКИЙ</i> Вірному Другові Альбертові Кіпі з нагоди 80-літнього ювілею	26
<i>Ігор ГИРИЧ</i> Вісімдесятиріччя д-ра Альберта Кіпи і плекання ним 70-річної традиції УВАН у США	31
<i>Микола ЖУЛИНСЬКИЙ</i> Подвижницька праця в ім'я України	37
<i>Алла КІПА</i> Пам'яті Вадима Кіпи	42
<i>Анатолій ЖИТКЕВИЧ</i> Життя, коротше за славу. До 50-ої річниці відходу у вічність Вадима Кіпи	48
Привітання	52
Фотожиттєпис	62

ВИДАТНІ ГУМАНІТАРІЇ УВАН У США

Студії

<i>Дмитро БУРІМ</i> Наукова діяльність Д. Дорошенка в УВАН у США та інших еміграційних інституціях	85
<i>Оксана БЛАШКІВ</i> «Це була цікава генсрація емігрантів, таких більше не буде»: УВАН у США в житті Дмитра Чижсвського	137
<i>Ігор ГИРИЧ</i> Олександр Оглоблин і УВАН у США	156
<i>Олексій ЯСЬ</i> Експедиція 1932 р. для обстеження промисловості Правобережного (Київського) Полісся як незавершений науковий проект Олександра Оглоблина	211
<i>Лариса МАСЕНКО</i> Великий Українець (життєвий і творчий шлях Юрія Шевельова)	232

<i>Сергій ВАКУЛЕНКО, Катерина КАРУНИК</i>	
«[...] вона має право називатися академією, вона навіть має обов'язок так називатися»: місія еміграційного науковця та еміграційної академії в концепції Юрія Шевельова	249
<i>Тайса СИДОРЧУК</i>	
Роль Омеляна Прицака у розбудові Української Вільної Академії Наук у США	273
<i>Олесь ФЕДУРУК</i>	
Володимир Міяковський про Агапія Гончаренка. (з додатком статті Міяковського й автобіографії Гончаренка)	288
<i>Оксана ЮРКОВА</i>	
«Питання влаштування моєї спадщини набуває для мене життєвого значення»: до історії архіву Наталії Полонської-Василенко в УВАН у США	313
<i>Володимир ПРИШЛЯК</i>	
Василь Дубровський і його загублена монографія з історії Гетьманщини	353
Листування	
<i>Алла АТАМАНЕНКО, Світлана ГОДЖАЛ</i>	
Листування Марка Антоновича з Дмитром Чижевським: «...є й цілий ряд наукових праць, які крім Вас ніхто написати не зможе» ..	373
<i>Ігор ГИРИЧ</i>	
Листування Олександра Оглоблина і Василя Омельченка	448
<i>Ігор ГИРИЧ</i>	
Листування Юрія Шевельова і Олександра Оглоблина	595
ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО	
<i>Сергій РОМАНОВ</i>	
Соціокультурна ідентичність «розірваної нації» у візіях Лесі Українки і Ольги Кобилянської	621
<i>Тетяна ШЕСТОПАЛОВА</i>	
Неоромантика в політиці й політика в неоромантиці (політична складова творчості Лесі Українки)	634
<i>Ірина ІVANKOVYCH</i>	
Vasyl Barka and Leonid Rudnytsky: The Literary Crossroads	644
Іменний покажчик	655
Про авторів	677

ЕКСПЕДИЦІЯ 1932 р. ДЛЯ ОБСТЕЖЕННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ ПРАВОБЕРЕЖНОГО (КИЇВСЬКОГО) ПОЛІССЯ ЯК НЕЗАВЕРШЕНИЙ НАУКОВИЙ ПРОЄКТ ОЛЕКСАНДРА ОГЛОБЛИНА

Радянська доба справляла різнобічний травматичний вплив на життєві історії та інтелектуальні біографії багатьох українських учених, зокрема науковців-емігрантів. Адже радянський режим не тільки руйнував дослідницькі практики, наукові проєкти та персональні сценарії буття, а часто-густо призводив до фізичного винищення багатьох інтелектуалів, виповнюючи їхні біографічні історії суцільним трагізмом і незвичним драматизмом. Уцілілі вчені мушили все життя існувати з набутим травматичним досвідом і спадком, який намагалися подолати, реконцептуалізувати й переосмислити.

Неодмінними складовими цієї травматичної спадщини були обірвані й незавершені наукові проєкти, в які за радянських часів вкладали чимало мозольної праці, творчої енергії та часу. Не випадково такі проєкти повсякчас спонукали й мотивували науковців на еміграції та в діаспорі до спроб реалізації, ба навіть повернення до давніх устремлінь. Отож поставав ще один вимір травматичного досвіду українських інтелектуалів, пов'язаний із незавершеними творчими історіями й поразками науковців.

Із цієї перспективи проєкт експедиції 1932 р. для обстеження історії промисловості Правобережного Полісся, якою керував О. Оглоблін, уповні вписується до травматичного спадку українських учених, набутого за часів радянського тоталітаризму. Навіть більше, учений протягом багатьох років на еміграції, передусім на обширах УВАН у США, зберігав постійне зацікавлення до історично-економічних студій, зокрема у річищі цього проєкту, матеріали якого протягом 1930-х років він опрацьовував у різних форматах, зокрема монографічному.

Передісторія проєкту експедиції 1932 р. доволі своєрідна, позаяк була пов'язана з новою хвилею радянзації української науки, синхронізованою з репресивними кампаніями й чистками. На цій хвилі О. Оглоблін потрапив під потужний коток погромної ідеологічної кампанії у травні 1931 р., яка

засудила його історичну концепцію як антимакистську¹. Спершу історик намагався опонувати своїм т. зв. «критикам» й «інтерпретаторам», але досить швидко збагнув, що такі потуги не лише приречені на невдачу, а й загрожують подальшими репресіями і навіть самому фізичному існуванню.

Вихід був лише у прийнятті «правил гри», накинутих радянським режимом – принизливому визнанні своїх «наукових і політичних помилок» й обряді публічного каяття. 28 листопада 1931 р. на сесії Ради ВУАН О. Оглоблін виступив із заявою про визнання своїх «помилки» у студіях з історії українського господарства². Тому він повною мірою визнав свою «провину» науковця, насамперед «немарксистську поставу проблеми української фабрики...»³.

Таким чином, О. Оглоблін, як й інші вчені-гуманітарії, був змушений пристосовувати свої наукові інтенції до практик і сценаріїв банального виживання в атмосфері всеосяжної ідеологізації. За таких передумов висвітлення та представлення економічної історії України, яка була провідною царинною його наукових студій протягом 1920-х років, зводилося до вульгаризованого й аксіоматичного нав'язування марксистських тез.

Приміром, у першому томі курсу з історії України, підготовленому та виданому 1932 р. під грифом Всеукраїнської асоціації марксистсько-ленінських інститутів (ВУАМЛІН), «матеріалістичне розуміння» історії та домінація «класової боротьби» майже повністю заступили репрезентацію соціально-економічних процесів⁴. Але навіть ця вкрай заідеологізована робота потрапила під руйнівний молот і була засуджена як «антимакистська»⁵.

Зрештою, студії з економічної історії на початку 1930-х років здебільшого були обмежені доволі вузькою сферою, скерованою на задоволення практично-утилітарних потреб індустріалізації й освячення, точніше легітимацію провідних ідеологічних настанов т. зв. «соціалістичної реконструкції». Саме такою була видавнична серія «Історія фабрик і заводів», яка складалася з науко-

¹ Стенографічний звіт дискусії по докладу Скубіцького з приводу буржуазної Оглоблінської концепції українського історичного процесу, що відбулася в Києві в травні м-ці 1931 р. [машинопис] // Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України). Ф. 3561. Оп. 1. Спр. 303. 225 арк.

² На сесії Ради ВУАН (28 листопада 1931 р.) // Пролетарська правда (Київ). 1931. 1 груд. № 272. С. 2.

³ Оглоблін О. За марксо-ленінську методологію в історичній науці // Там само. 1931. 3 груд. № 273. С. 3.

⁴ Історія України / ВУАМЛІН. Ін-т історії. Б. м., 1932. Т. 1: Передкапіталістична доба. 336, [1] с.

⁵ Сенченко Ан., Постоловська Т. Розгромити до кінця рештки контрреволюційних націоналістів і троцькістів // Комуніст (Київ). 1934. 7 листоп. № 258. С. 2; Скубіцький Т. Проти платформи контрреволюційного блоку уламків націоналістів і троцькістів у підручнику історії України // Під марксистсько-ленінським прапором. 1935. № 3. С. 105–117.

вих, науково-популярних, публіцистичних та інших праць, щодо минувшини великих промислових підприємств СРСР, зокрема радянської України.

Цю серію було започатковано 10 жовтня 1931 р. постановою ЦК ВКП(б) «Про видання “Історії заводів”», яка задекларувала відповідну мету та завдання з підготовки історичних досліджень і науково-популярних нарисів. Зазвичай у радянській історіографії ініціативу заснування згаданої серії пов’язували з відомою статтею письменника Максима Горького. Звісно, цей допис було інспіровано партійним керівництвом. Згадана публікація, вміщена 7 вересня 1931 р. у газетах «Правда»⁶ та «Известия», закликала організувати масовий рух із написання історії великих промислових підприємств.

Кампанія з підготовки серії «Історія фабрик і заводів» розгорталася начебто як громадський рух. Тоді ж було створено республіканські, обласні, заводські та фабричні комісії, які мали студіювати історію заводів і фабрик на тлі «великих соціалістичних перетворень». Наукова вартість подібних студій у більшості випадків була доволі низькою з огляду на крайню заідеологізованість, очевидну примітивність запропонованої програми та масоване залучення непрофесійних кадрів⁷.

Однак деякі українські історики намагалися використати цю кампанію, щоби віднайти більш-менш «безпечну лакуну» для продовження своїх студій з економічної / господарської історії, хоч і в такому вкрай урізаному й кущому форматі. За автобіографічним спомином О. Оглоблина, на початку 1930-х років «з’явилася деяка можливість історично-економічних студій під плащиком заініційованої Максимом Горьким у всесоюзному масштабі Історії фабрик і заводів, або ж, ще краще, у зв’язку з урядовим гаслом про допомогу історичної науки для потреб народного господарства»⁸.

З огляду на нав’язану суспільно-політичну кон’юнктуру О. Оглоблин переорієнтував і пристосовував тодішні практики, які намагався перевести у формат польових експедицій з обстеження та вивчення історії місцевої промисловості й сировинних запасів. Від квітня 1931 р. він займав посаду заступника директора з наукової роботи Всеукраїнського історичного музею

⁶ Горький М. История фабрик и заводов // Правда. 1931. 7 сент. № 247. С. 3.

⁷ Див. докладніше про праці, які було підготовлено у межах цього напрямку: История фабрик и заводов Украинской ССР: Ретроспективный библиографический указатель / сост. Л. И. Евселевский, А. В. Пилипенко, Н. Н. Уманская. Киев, 1981. 166 с.; История промышленных и сельскохозяйственных предприятий в Украинской ССР (1946–1986 гг.): Научно-вспомогательный библиографический указатель / сост. Л. А. Балацкая, Л. И. Евселевский, Т. М. Заморина, Т. С. Кудласевич, Т. А. Прилипко; отв. ред. А. Н. Комская. Киев, 1987. 293 с.

⁸ Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика // 36. на пошану проф. д-ра Олександра Оглоблина / відп. ред. В. Омельченко. Нью-Йорк, 1977. С. 30.

ім. Шевченка⁹. Тож історик намагався повернутися до економічної проблематики у вигляді експедиційних практик музейників, які прагнув істотно розширити, урізноманітнити та модифікувати.

Упродовж 1932 р. О. Оглоблін працював як керівник спеціальної експедиції, яка вивчала історію виробництва, промисловий потенціал і сировинну базу на українському Поліссі. Цю експедицію неодноразово згадували у науковій літературі у світлі студіювання біографії та творчої спадщини О. Оглобліна¹⁰.

Питання про організацію експедиції для дослідження історії промисловості Правобережного Полісся О. Оглоблін порушив перед сектором науки Народного комісаріату освіти (НКО) УСРР наприкінці вересня 1931 р., себто майже одразу після розгортання відповідної кампанії. Невдовзі було опрацьовано проспект і загальний план роботи експедиції, обговорені на теренах ВУАН і Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка та надіслані до вищевказаного сектора¹¹.

Певна річ, програмні настанови цього проєкту були заідеологізованими. Недаремно у чорновій версії наукового звіту експедиції 1932 р. О. Оглоблін наголошував на великому значенні вивчення Правобережного (Київського) Полісся як терену «старої промислової колонізації України» і водночас пов'язував його з нагальними потребами студіювання «історії робітничого класу»¹². Причому керівник експедиції підкреслював важливість студіювання саме вказаного регіону, позаяк «історичний розвиток цієї території, що протягом довгих століть була одним з найбільш стійких осередків суспільно-політичного життя, сприяв тут розвиткові різних промислових галузів і осередків»¹³.

Зауважмо, що чорнова / робоча й розширена версія звіту О. Оглобліна зберігається у Науковому архіві Інституту історії України НАН України (ф. 1, оп. 3, спр. 220). Вона вже привертала увагу дослідників, хоч і переважно з

⁹ *Верба І.* Олександр Оглоблін: Життя і праця в Україні (До 100-річчя з дня народження) / Відп. ред. П. С. Сохань. К., 1999. С. 369; *Оглоблін О.* Життєпис // Олександр Мезько-Оглоблін: дослідження та матеріали (до століття народження історика). 2-ге вид. / ред. Л. Винар; упоряд. А. Агаманенко. Нью-Йорк; Острог; Київ; Торонто, 2000. С. 158.

¹⁰ Див., приміром: *Винар Л.* Наукова спадщина Олександра Петровича Оглобліна // *Оглоблін О.* Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали / за ред. Л. Винара. Нью-Йорк; Київ; Торонто, 1995. С. XXVIII; *Верба І.* Вказ. праця. С. 356–357, 369; *Світлична В. В. О. П.* Оглоблін як історик народного господарства України: автореф. дис. ... канд. іст. н.: 07.00.06 / НАН України. Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. Київ, 2003. С. 11–12; та ін.

¹¹ Підготовча робота. Заснування й завдання експедиції // Науковий архів Інституту історії України НАН України (далі – НА ІУ). Ф. 1, Оп. 3, Спр. 220, Арк. 463.

¹² *Оглоблін О. П.* Промисловість Правобережного Полісся в минулому і сучасному (науковий звіт експедиції 1932 року) // Там само. Спр. 220, Арк. 2, 15.

¹³ Там само. Арк. 2.

іншої наукової перспективи¹⁴. Коротку чистову версію звіту експедиції 1932 р. зберігають в архіві Інституту археології НАН України¹⁵. Крім того, у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України зберігають документи й матеріали архіву експедиції 1932 р. (ф. 3561, оп. 1, спр. 317, 318 та 319), а також науковий звіт (ф. 3561, оп. 1, спр. 310).

Очевидно, чорнова / робоча версія звіту зазнала помітного перекомпонування, яке, можливо, було зроблене 1935 р. самим О. Оглоблиним або пізніше під час передачі чи формування справи. З огляду на це у наших посиланнях подаємо назви окремих структурних частин чорнової / робочої версії звіту.

Варто підкреслити, що перші підготовчі заходи з організації експедиції припали на кінець 1931 р. Вони практично збіглися в часі із «самокритикою» та публічним каяттям О. Оглоблина. Про це свідчить дата відкритого листа Сектора науки НКО за № 481, виданого керівнику майбутньої експедиції 5 грудня 1931 р. Відтоді постали юридичні підстави для вироблення календарного плану, маршруту й формування організаційного складу експедиції, складання анкет та інструкцій, на що було передбачено відповідні асигнування¹⁶. Кошторис експедиції було погоджено 23 грудня 1931 р. під час відвідин О. Оглоблиним тодішньої столиці УСРР – Харкова¹⁷.

Завдання експедиції були сформульовані досить широко й охоплювали цілу низку напрямів: «зібрати й дослідити матеріали – літературні (бібліотечний і архівний), речеві (музейні і позамузейні), ілюстративні (малюнки, фото, креслення, мапи тощо), що характеризують колись розвинені на території Київськ[ої] області промислові галузі – металургійну й залізнообробну, керамічну, порцеляно-фаянсову, шклянну, а також текстильну (вовняну зокрема), паперову та інш[і], приділяючи основну увагу проблемі сировинної бази цих виробництв, – з одного боку, історії робітничої класи – з другого»¹⁸.

Навіть більше, передбачали, що експедиція має зібрати матеріали для організації спеціальних експедицій (геологічних, технологічних, економічних), які мали вивчити «проблеми мобілізації природних ресурсів даної території та відродження або поширення певних виробництв»¹⁹. Причому застерігали можливість продовжити експедицію на 1933 р., але вже на іншій території. Здобутки експедиції планували представити на виставці при Всеукраїнському історичному музеї ім. Шевченка у Києві. Крім того, мало бути складено

¹⁴ Чміль Л. В., Шепель Л. Ф. Нові дані про невідомі фаянсові заводи ХІХ ст. на Правобережному Поліссі: уривки з праці О. П. Оглоблина «Промисловість Правобережного Полісся в минулому і сучасному (науковий звіт експедиції за 1932 р.)» // Археологія і давня історія України. Київ, 2018. Вип. 4. С. 403–412.

¹⁵ Див.: Верба І. Вказ. праця. С. 31–32; Чміль Л. В., Шепель Л. Ф. Вказ. праця. С. 403, 411.

¹⁶ Підготовча робота. Заснування й завдання експедиції. Арк. 464.

¹⁷ Там само.

¹⁸ Експедиція для дослідження промислових підприємств Київської області (Проспект) // НА ПУ. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 220. Арк. 1.

наукову картотеку й історичну мапу промислових підприємств правобережної частини Київської області, а також підготовлено інструкції щодо обстеження, анкетування, опитування та речових придбань.

Хронологічно роботу експедиції планували таким чином: зима і весна 1932 р. – формування персонального складу експедиції та її технічне облаштування, літо 1932 р. (орієнтовно 2 місяці) – робота на місці (Північна Київщина та Східна Волинь), осінь–зима 1932 р. – дослідження й оформлення матеріалів²⁰.

Загалом робочий проспект експедиції 1932 р. виказував масштабні, різнобічні й амбітні наукові завдання. У науковому звіті О. Оглоблін означив цей проєкт як «історичну експедицію комплексного характеру». Заразом він згадував про подібні заходи поза межами УСРР, зокрема Поліську експедицію Білоруської АН та Комісію зі стародавніх рудних розробок при Центральному бюро краєзнавства РСФРР²¹.

Однак технічне обладнання й фінансові ресурси для українського поліського проєкту 1932 р. були доволі обмеженими, хоч про це віднаходимо лише опосередковані свідчення²². Зокрема, у звіті експедиції зазначено про відсутність асигнувань на спецодяг і великі проблеми з поточним постачанням польової групи²³.

У лютому 1932 р. у межах підготовчих заходів із організації експедиції до Житомирського державного історичного архіву та Державного краєвого музею у Житомирі було командировано члена експедиції Ф. Демидчука, який проводив розшуки місцевих джерел для окреслення завдань польової групи²⁴.

Велику попередню роботу провів керівник експедиції. Передусім О. Оглоблін інформував про проєкт майбутньої експедиції низку центральних й місцевих установ, як-от: Держплан УСРР, ЦАУ УСРР, Харківський технічний музей, Всеукраїнське бюро краєзнавства у Харкові. Він також виголосив інформаційні доповіді у Всеукраїнському історичному музеї ім. Шевченка, Комісії соціально-економічної історії України при ВУАН, Історичному циклі ВУАН, Київському облплані й подав відомості про заплановану експедицію до Науково-дослідної катедри промкооперації²⁵. Крім того, історик анонсував завдання й мету експедиції у статті, вміщеній на шпальтах київської газети «Пролетарська правда»²⁶.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само. Арк. 1–1зв.

²¹ *Оглоблін О. П.* Промисловість Правобережного Полісся... Арк. 16.

²² Резолюція директорату ВІМ [Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка] на попереднє звітання експедиції для дослідження історії промисловості за роботу польової групи 1932 р. // НА ІУ. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 220. Арк. 4.

²³ Польова робота // Там само. Арк. 469.

²⁴ Підготовча робота. Загально-організаційні заходи // Там само. Арк. 464.

²⁵ Там само. Арк. 464–465.

²⁶ *Оглоблін О.* Проблема металургійної промисловості на Правобережній Україні // Пролетарська правда (Київ). 1932. 21 лют. № 43.

Попередньо до 23-х районів Правобережного Полісся було розіслано близько 1500 анкет із запитаннями про місцеву промисловість із додатком – проспектом майбутньої експедиції. Заразом проспект розсилали з інформаційним повідомленням про проєктовану експедицію по різних установах, інституціях й організаціях²⁷.

Щоправда, зворотний зв'язок був досить обмежений, оскільки було отримано й систематизовано лише 156 відповідей на розіслані анкети. За цими відомостями й архівними та джерельними розшуками О. Оглоблін склав зводи даних за підприємствами, покладами й родовищами корисних копалин, які сформувавши географію маршруту польової групи, насамперед окреслили територіальний розподіл запланованих рейдів.

У межах підготовчих заходів було складено картотеку промислових підприємств Правобережного Полісся із 800 карток. Вона містила відомості про розміри виробництва, устаткування, належність, асортимент виробів і сировинної бази, робочі ресурси з відповідними посиланнями на джерела. За проєктом Б. Пилипенка було розроблено анкету дослідження, яку видрукували накладом у 3 тис. примірників²⁸.

Підготовчу роботу з організації експедиції для обстеження історії промисловості Правобережного Полісся було завершено до 1 липня 1932 р.²⁹

Польові роботи експедиції проводили протягом липня–вересня 1932 р. У чернетці О. Оглобліна проставлено точне датування, закреслене після внесення редакційних правок, – 14/VI–10/IX³⁰.

Польова група експедиції складалася з шести співробітників й аспірантів Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка: завідувача кабінету побуту Б. К. Пилипенка (керівник польової групи і вчений секретар експедиції), завідувача відділу соціалістичного будівництва Ф. І. Демидчука, молодшого наукового робітника (співробітника) М. П. Галуценка (фотографа), аспірантів Я. К. Граніта, І. В. Бондара та Ф. Я. Кольченка. Крім того, до польової групи входив також й аспірант-геолог з Інституту геології ВУАН Г. А. Білецький³¹.

Зазвичай польова група поділялася на завчасно визначені підгрупи по дві-три чи чотири особи, які вирушали за певними маршрутами. Роботу було організовано у вигляді чотирьох рейдів.

Перший рейд відбувся 14–25 липня до Бородянського, Іванківського, Димерського районів. Пройдено 443 км, охоплено 26 населених пунктів³². Цей

²⁷ Підготовча робота. Загально-організаційні заходи. Арк. 466.

²⁸ Там само. Арк. 467.

²⁹ Там само. Арк. 468.

³⁰ Оглоблін О. П. Промисловість Правобережного Полісся... Арк. 18.

³¹ Особовий склад польової групи // НА ІУ. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 220. Арк. 471–472.

³² Оглоблін О. П. Промисловість Правобережного Полісся... Арк. 18.

рейд було здійснено у повному складі польової групи без поділу на підгрупи задля «поглиблення практичного досвіду та уніфікації методів збирання й нотації матеріалів»³³.

Другий рейд, що тривав упродовж 1–16 серпня, був розподілений територіально між підгрупами, сформованими із польової групи експедиції. У Бородянському, Малинському, Володарському, частково Радомишльському районах підгрупи пройшли до 735-ти км, охопивши 58 населених пунктів. 17 серпня 1932 р. у м. Житомирі під головуванням проф. О. Оглобліна відбулася конференція за участі учасників експедиції, представників київських наукових установ і місцевих учених³⁴. За результатами конференції експедиції для дослідження промисловості Правобережного Полісся (у документі – Правобережної України) було ухвалено резолюцію³⁵. Тоді ж керівник експедиції провів кілька інструктивних нарад із членами польової групи, зокрема щодо обладнання та підсумків попередніх і завдань наступних рейдів³⁶.

Об'єднані третій і четвертий рейди проводили трьома підгрупами експедиції протягом 18 серпня – 10 вересня до Житомирського, Троянівського, Чуднівського, Баранівського, Полонського, Славутського, Барашівського, Кагановицького (Хабенського) та Чорнобильського районів. Разом пройдено до 1340 км, охоплено 26 населених пунктів.

Окрім того, у вересні та листопаді 1932 р. відбулися додаткові виїзди членів експедиції до Малинського району та Коростишева. 8–14 листопада геолог Г. Білецький здійснив додатковий виїзд до населених пунктів, відвіданих під час другого рейду польової групи³⁷. Про додатковий виїзд до Коростишева 19–28 листопада 1932 р. було укладено окремий додаток³⁸.

Географія переміщень, здійснених польовою групою експедиції, була вражаючою, особливо, коли взяти до уваги обмеженість у часі (близько 2 місяців) та проведені супутні обстеження і чималий обсяг документування. Пройдено 2518 км, у т. ч. залізницею – 913, пароплавом – 290, підводами – 955, пішки – 360, а також велосипедом – 1315 км. Обстежено 112 населених пунктів³⁹.

³³ Польова робота. Арк. 471.

³⁴ *Оглоблін О. П.* Промисловість Правобережного Полісся... Арк. 19.

³⁵ Резолюція конференції для дослідження історії промисловості Правобережної України під керівництвом проф. О. Оглобліна (м. Житомир, 17 серпня 1932 р.) // НА ПУ. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 220. Арк. 482–483.

³⁶ Щоденник польової групи [експедиції 1932 р.] // Там само. Арк. 124–125.

³⁷ Польова робота. Арк. 471.

³⁸ Додаток. м. Коростишів. Уривки зі щоденника 19–28.XI. 1932 р. // НА ПУ. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 220. Арк. 176–182. На першому машинописному аркуші (очевидно, помилково) вказано 1933 р.

³⁹ *Оглоблін О. П.* Промисловість Правобережного Полісся... Арк. 19; Польова робота. Арк. 471.

Головну увагу приділяли залізорудній промисловості, зокрема було обстежено 62 колишні та 2 діючі підприємства, а також охоплено до 90 пунктів із родовищами залізної руди. Зібрано 60 зразків руд. Придбано 100 експонатів з устаткування старих виробництв. Зроблено 70 креслень і 84 світлин⁴⁰.

Водночас експедиція вивчала й місцеве виробництво скла та кераміки, зокрема обстежила 34 колишні та 8 діючих фарфоро-фаянсових підприємств. Польова група експедиції збрала близько 60-ти зразків місцевої сировини, придбала близько 300 експонатів, зробила 120 світлин і 20 креслень. Було обстежено й текстильні підприємства, переважно суконні фабрики – 3 колишні та 4 діючі. Зроблено 26 світлин і креслень, придбано 15 експонатів⁴¹.

Польова група експедиції також відвідала паперові підприємства, зокрема придбала 30 експонатів і зробила 36 світлин. Заразом було сфотографовано й описано 30 відомих місцевих пам'яток, а також придбано до 30-ти археологічних і нумізматичних експонатів у місцевого населення⁴².

Загальний обсяг робіт, виконаний експедицією й представлений у звіті О. Оглоблина, був чималим: обстежено 119 об'єктів – колишніх і діючих, зібрано близько 120-ти зразків корисних копалин, придбано 475 експонатів, зроблено 380 світлин і креслень⁴³. Зі світлин і креслень було підготовлено альбом польової експедиції.

Почасти про характер придбаних експонатів свідчать записи польової групи. Наприклад, 19–21 серпня 1932 р. під час відвідування с. Дениші (Денеші) «придбано: утюг, англ[ійського] зразку, Денеш[ського] виробництва – у Басараба Вас[илия] Кіндр[атовича]; ключ гаєчний, Денешівський, – у нього-ж; ступку, Денеш[ського] зав[оду] (Денишівського чавуноливарного заводу. – О. Я.), – у Омельчука Степана; посвідку про звільнення з заводу – у Куликівського»⁴⁴.

Інформацію про набутки експедиції подано і в інших матеріалах, зокрема про підсумки польової роботи за галузями промисловості. Скажімо, у підрозділі звіту про залізорудну промисловість, зазначено: «З придбаних експонатів особливої уваги варті унікальні речі встаткування колишніх рудень: молот вагою 5 [пудів] з Рудні Рихти, ковадло з с. Бучки (з Рудні Рихти) та інші речі, пов'язані з місцевим рудництвом»⁴⁵. Як додаток до звіту було подано реєстр речових матеріалів (укладений за галузями промисловості), придбаних польовою групою⁴⁶.

⁴⁰ Оглоблін О. П. Промисловість Правобережного Полісся... Арк. 20.

⁴¹ Там само. Арк. 21.

⁴² Там само. Арк. 22.

⁴³ Там само. Арк. 23.

⁴⁴ Щоденник польової групи [експедиції 1932 р.]. Арк. 128.

⁴⁵ Польова робота. Залізорудна промисловість. Арк. 473.

⁴⁶ Додаток II. Реєстр речових матеріалів, придбаних польовою групою експедиції // НА ІУ. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 220. Арк. 484–491.

З-поміж «речових придбань» були і досить своєрідні експонати. Приміром, «полотно в рамі», зафіксоване у реєстрі як «пейзаж с. Демидово (с. Демидів. – О. Я.), хата і вулики». До реєстру, імовірно, Б. Пилипенком – керівником і ученим секретарем польової групи, було зроблено рукописну примітку: «Походить з хати куркуля Миколи Рудника. Крестер – орендар, київський садовод. Картину за написом подарував Заремба, управитель Литвинівської економії Сінельнікова»⁴⁷. Крім того, було укладено перелік архівних матеріалів⁴⁸ і реєстр зразків корисних копалин⁴⁹, зібраних польовою групою експедиції 1932 р.

Щоденник польової групи містив записи про хронологію та географію експедиції, загальні описи місцевості, діючих підприємств і віцілих будівель колишніх виробництв, зустрічей з місцевими мешканцями, прикметні характеристики того чи іншого населеного пункту тощо. Очевидно, записи до щоденника вносили певні учасники польової групи (можливо, керівник і разом учений секретар Б. Пилипенко), а пізніше їх редагував О. Оглоблин.

Із цієї перспективи доречно звернути увагу на редакційні практики та викреслені фрагменти з польового щоденника, позаяк ці аспекти красномовно вказують на тодішню суспільно-психологічну атмосферу. Певна річ, редакційні правки було спрямовано на формування більш лаконічного й лапідарного викладу щоденникових нотаток. Не випадково керівник експедиції викреслив низку записів, у яких ішлося про суб'єктивні враження, фіксували супутні зауваги, розумування, розподіл роботи між учасниками по підгрупах, роздуми про недосконалість поточних обстежень чи містився надміру деталізований опис місцевості і т. ін.

Водночас О. Оглоблин викреслював з польового щоденника коментарі та зауваги, які могли продукувати двозначні смисли у світлі тодішньої політичної ситуації. Скажімо, у записі 15 липня 1932 р. про відвідування с. Бабинці він викреслив такий фрагмент: «С[ільсько]-г[осподарський] сектор і колгоспники на філії не дуже вдоволені спільним життям з гутою, посилаючись на те, що с[ільсько]-г[осподарський] сектор завше і особливо в справах фінансування – на другому пляні в промколгоспі»⁵⁰.

Із запису 17 липня того ж року про обстеження с. Луб'янка О. Оглоблин вилучив такий пасаж: «Голова Колгоспу т. Вовтун – дуже енергійна людина й гарний організатор, що спромігся зібрати актив, з яким побудовано зразко-

⁴⁷ Там само. Арк. 491.

⁴⁸ Додаток III. Архівні матеріали, здобуті польовою групою експедиції // Там само. Арк. 492.

⁴⁹ Додаток IV. Реєстр зразків корисних копалин, здобутих польовою групою експедиції // Там само. Арк. 493.

⁵⁰ Щоденник польової групи [експедиції 1932 р.]. Арк. 51.

вий колектив у селі, що, за даними району, в минулому було заплямовано розвитком бандитизму»⁵¹.

Схожий запис 5 серпня 1932 р. про обстеження с. Пинязевичі О. Оглоблин також викреслив зі щоденника: «Село мальовничо розкинулось на схилі лівого берега р. Ірші. Чепурні великі хати серед рідко розташованих дворів, з розкішними старими садами й великими городами. Наявність значного куркульського прошарку, великі садиби в користуванні індивідуалів і колгоспників, – знизило активність місцевого колгоспу, при взагалі невисокому відсотковій колективізації»⁵².

Проте О. Оглоблин не завжди був послідовний у редакційних вилученнях. Інші записи схожого характеру, приміром про бандитизм у с. Демидів, вбивство місцевого активіста, грабунок сільради, викриття нападників із трьох куркулів він залишив із кількома правописними уточненнями⁵³.

Утім, зауваги та коментарі польової групи, які могли спричинити до негативних асоціацій і висновків, О. Оглоблин редагував або викреслював. Скажімо, із польового щоденника він вилучив коментар про відвідини с. Кодра 3 серпня 1932 р. Імовірно, керівник експедиції гадав, що цей фрагмент породжує не зовсім обнадійливі порівняльні паралелі, хоч і ретроспективні. «Цікаво відзначити високий відсоток населення – поляки, в минулому чиншовики, пов'язані з місцевими пром[исловими] підприємствами. І тепер один з кутків села (кутки – Тростянка, Бутище, Требухівка) носить жартівливі назви «шляхта», «Варшава», що не тільки зберігає від минулого уявлення за національну відокремленість, але дає й соціальні передумови територіяльної розмежованості кваліфікованого робітництва за капіталістичних часів», – зазначено у викресленому уривку⁵⁴.

Ще один подібний пасаж О. Оглоблин вилучив із щоденникового запису 14 серпня 1932 р. про обстеження одного з поліських сіл: «Населення Р[удні] Шляхової – кол[ишні] міщан-поляків, “шляхтичів” (згодом покріпачених). Раніше всі були на чиншу і панщини не робили, але пани більшість місцевого населення “позганяли” і село поступово заселили пришлыми “руськими”. Останнім, можливо, пояснюється й відсутність у населення певних відомостей та переказів за колишні підприємства»⁵⁵.

Інколи керівник експедиції викреслював з польового щоденника записи, які репрезентували соціалістичні перетворення на місцях, порівняно з давніми часами, у доволі сумнівному світлі. Приміром, із нотаток 23 липня 1932 р. про відвідування м. Димера, відомого як давній осередок видобутку й

⁵¹ Там само. Арк. 53.

⁵² Там само. Арк. 86.

⁵³ Там само. Арк. 70.

⁵⁴ Там само. Арк. 82.

⁵⁵ Там само. Арк. 119.

обробки болотяної руди, було вилучено таку заувагу: «Свою назву, ще за часів раннього феодалізму, пов'язану з металовиробництвом, Димер не може зараз виправдати ні примітивним ковальством по колишніх руднях, ні «ливарним цехом»»⁵⁶.

Із запису 27–29 серпня 1932 р. про обстеження Баранівського порцелянового заводу О. Оглоблин частково вилучив і відредагував такий фрагмент: «Окремі сервізи, як “Турксиб” та “червонофлотський”, набули вже широкої популярності й дають велику ринкову вимогу (очевидно, вигоду. – О. Я.). Проте треба визначити, що своєрідність форм виробів, властивих традиціям місцевого виробництва, – вже цілковито замінено трафаретом англійського зразка»⁵⁷. Редактор залишив лише фрагмент про популярні сервізи, викресливши згадки про ринкову вигоду й калькування британського взр'я.

Часом до конкретного аркуша з певними польовими записами, зокрема про той чи інший стан виробництва, труднощі з сировиною чи постачанням, О. Оглоблин долучав відповідні редакційні примітки, як-от: «писано влітку 1932 р. (Ред.)»⁵⁸.

Зрештою обсяг вилучень, зроблених О. Оглоблиним, відносно невеликий. Здебільшого його редакційні правки були слухними і продиктованими лапідарними й уніфікаційними вимогами. Менша частина викреслених фрагментів стосувалася делікатних або суперечливих щоденникових записів у річищі тодішніх ідеологічних догматів і панівних політичних міркувань. Загалом на інформативну цінність щоденника польової групи його виправлення вплинули мінімальним чином.

Зазначмо, що керівник експедиції у звіті акцентував увагу на споминах колишніх працівників підприємств, які б нині однозначно віднесли до царини усної історії. Навіть більше, О. Оглоблин розглядав ці розповіді як доволі цікаві й навіть унікальні свідчення, хоч сприймав їх критично та супроводив вказану частину звіту відповідними ідеологічними конотаціями. На його думку, «оповідання старих робітників дають яскраву характеристику соціально-економічного й побутового становища робітничого класу в минулому, в важких умовах кріпацтва й капіталізму і в запеклій боротьбі з ними (дані про умови праці, організацію її, заробітну платню, утиски й кари над робітниками тощо). Особливий інтерес являють матеріали щодо капіталістичної епохи, про яку більшість робітників оповідали за власними спогадами, а також матеріали про давно вимерлу залізорудну промисловість Полісся»⁵⁹.

В іншій частині звіту він наголошував: «Ми бачили столітніх дідів і бабів, колишніх робітників-кріпаків, що працювали ще на панщині, на панських

⁵⁶ Там само. Арк. 68.

⁵⁷ Там само. Арк. 152.

⁵⁸ Там само. Арк. 142 (прим. *)

⁵⁹ Оглоблин О. П. Промисловість Правобережного Полісся... Арк. 27.

ланах та мануфактурах, – і вони багато чого живого й правдивого сказали про каторжну працю кріпачини, про страхіття панських тортур»⁶⁰.

Відзначмо, що низку таких оповідей стисло викладено у польовому щоденнику. Наприклад, під час відвідин с. Опітель 19 липня 1932 р. занотовано таку розповідь: «За словами 96-тирічної бабусі Горпини Олексієнко, місцева гута припинила виробництво, коли їй було 17 років. Незважаючи на свій вік, бабуся жваво розповідає за минуле. Вона ще пам'ятає панщину й сама, вже замужем, три роки ходила працювати на пана. Коли “вишла воля”, її батька до смерті засік різкими пан, причепившись до нього по дорозі. Процес переходу промислової ініціативи характеризує так: “спочатку гутниками й рудниками були подпанки, потім за волі, – євреї-орендарі: вони почали й пильні (лісопильні. – *О. Я.*) заводити і попел з гречаної соломи на гуту купували за гроші, сама носила на гуту кошиками“. Пам'ятає за “самого першого гутника” – Черняка, “а матка його була Ганна, мужичка”. На гуту робити, за її пам'яті “ходили тільки безземельні чиншовики та зайди (немісцеві, чужинці. – *О. Я.*), а хазяїн не піде”»⁶¹.

Зауважмо, що частина усних історій зі старих часів на побутові й виробничі теми містила курйозні оповіді чи колоритні подробиці. Приміром, у записі 2 серпня 1932 р. про відвідини с. Рудня-Пісківська, зафіксовано таку розповідь: «Зі слів 90-річної матері діда Зборовського Єфросинії, жужіль (шлак. – *О. Я.*) залишився від колишньої гамарні (металоплавильна майстерня. – *О. Я.*), де пізніше була суконна фабрика. На гамарні таємно перетоплювали мідяні гроші й робили мідяний посуд. Коли наїхало “начальство”, гроші покидали в річку. Про це ж саме, з переказів, розповідає й дід Петраченко Мих[айло] Яким[ович] 55 р., із зауваженням старих людей, що перетоплювання грошей було вигідно тоді, як “були великі мідяні п'ятаки”»⁶².

У польовому записі від 8 серпня 1932 р. про обстеження с. Здривля занотовано: «Дід Вальорко Ів[ан] Йосип[ович] 95 років – пам'ятає рудню, що, після суда між поміщиками Гурковським і Синявським була перенесена на другий бік річки. Ця рудня належала пом[іщику] Томашу Гурковському, що мав економію в с. Нянівці. Пізніше на місці рудні був “економський млин”, зроблений з решток рудні... Сам батько діда Вальорки прийшов з Ялівки. Дід пам'ятає, що, коли йому було 15 років, в селі на р. Здривлі було всього 8 хат. Зауважує, що хати були поділені на дві кімнати, але з одним коміном, щоб менше платити податку, який стягався з кожного коміну. Рудники були чиншовиками... Батько діда Вальорки возив руду й вугілля, чому тримав 10 голів худоби; збирав сіна копиць 30–40; користувався городом з 1/4 дес[ятини], лісом. Вугілля возив і до “степу” – на продаж»⁶³.

⁶⁰ Там само. Арк. 29.

⁶¹ Щоденник польової групи [експедиції 1932 р.]. Арк. 58.

⁶² Там само. Арк. 74.

⁶³ Там само. Арк. 100–101.

Відзначмо, що низка усних історій містила розмаїті спомини про Польське повстання 1863 р. на місцевому тлі. Скажімо, у записі 5 серпня 1932 р. про обстеження с. Макалевичі подано таке свідчення: «Дід Дорофій Іовенко пам'ятає ще польське повстання (звичайно, 1863 року). Поляки збиралися в Пісківському лісі. Обоз загруз у лісі серед болота. Федька, візник тутешнього пана з Заруддя, провів свого пана до обозу, повернувся до пані, взяв у неї шкатулку (з цінностями), а на поляків навів солдат з Малина. Поляків побили, а Федька після цього забагатів»⁶⁴.

Цей переказ О. Оглоблин пов'язував із долею повстанського загону з вихованців-поляків, які навчалися у київських освітніх закладах. Його очолював учитель верхової їзди з Київського університету Ольшанський. Загін було розгромлено під Бородянкою у квітні 1863 р.⁶⁵

Окрім щоденника, польова група уклала зведені матеріали за галузями промисловості – металеву⁶⁶, «шклянну»⁶⁷, керамічну⁶⁸, паперову⁶⁹ та текстильну⁷⁰. Матеріали здебільшого складались із систематизованих усних свідчень старих мешканців відвіданих населених пунктів про колишні виробництва та пов'язані з ними історії праці й побуту, а також з результатів обстежень польової групи тощо.

Ось одне з таких свідчень, долучене до матеріалів про металеву промисловість: «ВЕРЕС Онуфрій Іванович, 85 р. З “вільних міщан”, приписаних до Чуднівської управи. Живе у с. “Високому П'їєцу (від пол. ріс. – О. Я.)” з дідів. За його словами, завод побудовано гр[афом] Ілінським, що жив у Романові; працювали на підприємстві, “як на панщині”. Дід пам'ятає, як робили цегляну, під залізним дахом, будову заводу, що стояла ще, як і виробництво припинилось. У гр[афа] Ілінського був управителем маєтку Вольський, а завод протягом 15–20 років орендував Клейман. Поміщик Таранов, що придбав маєток після Турецької війни, здав завод Денешівській компанії. З цих часів заводом керував управитель з офіцерів – Фелькнер. Від Таранова завод придбав поміщик Батилінський, а за тим з публічного торгу купив Дурилін Денеші і взяв у оренду Високопечанський завод. При Дуриліну ж і припинено виробництво, як гадає дід – через нестачу лісу»⁷¹.

⁶⁴ Там само. Арк. 88.

⁶⁵ Примітки [до щоденника та матеріалів польової групи]. Арк. 280 (прим. 27), 284 (прим. 36).

⁶⁶ Матеріали польової групи (по галузях промисловості) // НА ІУ. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 220. Арк. 184–217.

⁶⁷ Там само. Арк. 218–237.

⁶⁸ Там само. Арк. 238–250.

⁶⁹ Там само. Арк. 251–259.

⁷⁰ Там само. Арк. 260–265.

⁷¹ Там само. Арк. 189.

Деякі усні свідчення мають відбиток побутового колориту, хоч і задокументовані як відповідні відомості про «матеріальні рештки» феодальної чи капіталістичної доби. Наприклад, такий характер має одна із записаних оповідей із рубрики про паперову промисловість: «ПЕТРАЧЕНКО, Василь Карпович. Вантажник на ст[анції] Тетерів. За хату, що фото з неї подається (ст. ...) повідомляє: Хата належала його дідові Пилипу (пом[ер] 1902 р., 97 років). Хаті, як казав дід, – 100 років, і залишилась вона йому з кріпацьких часів, коли була побудована паном Понятовським, разом з такими-ж 15-ю хатами, для робітників, що працювали на фабриці. У Петраченка є “шпульстанок” (очевидно, мотальний валик. – *О. Я.*) (див. фото на ст. ...) з фабрики»⁷².

Варто наголосити, що паралельно О. Оглоблин як керівник експедиції проводив розмаїту архівну та джерелознавчу евристику за основними напрямками роботи експедиції. Почасти про це свідчать його систематичні виправлення у згадуваних вище «усних історіях» прізвищ, назв населених пунктів, подій й інших фактографічних відомостей, укладений науковий апарат (примітки й коментарі). Крім того, у Науковому архіві Інституту історії України НАН України зберігається велика збірка робочих матеріалів до історії металургії Правобережної України, укладена на величезному фактографічному матеріалі⁷³.

Ще один додаток до матеріалів експедиції склали систематизовані оповідання учасників громадянської війни, хоча їхня частка, порівняно з іншими матеріалами, є відносно невеликою⁷⁴. Мабуть, О. Оглоблин мав намір започаткувати організацію систематичної роботи з вивчення місцевої промисловості. Тому польова група сформувала попередню кореспондентську мережу для музею, яка нараховувала до 40 осіб на виробництві і в селі⁷⁵.

Врешті, помітну частину матеріалів становить науковий апарат, укладений О. Оглоблиним⁷⁶. У примітках (понад 140) подано чимало відомостей про старі виробництва із посиланнями на відповідні джерела, а також коментарі щодо їхньої можливої локалізації, аналізу обстежень й інших матеріалів експедиції.

Загалом результати експедиції О. Оглоблин оцінював доволі стримано, проте вказував на обнадійливі наукові перспективи. На його думку, «маємо тепер змогу усталити історичний реєстр фабрик та заводів Правобережного Полісся й скласти відповідну карту. Це треба сказати й за родовища різних корисних копалин. Ці-ж оповідання з'ясовують нам, великою мірою,

⁷² Там само. Арк. 262.

⁷³ *Оглоблин О. П.* Залізорудна і металургійна промисловість на Правобережній Україні (XVI–XIX ст.): Документи і матеріали // НА ІУ. Ф. 1. Ои. 2. Спр. 129. 489 арк.

⁷⁴ Матеріали польової групи (по галузях промисловості). Арк. 266–273.

⁷⁵ Польова робота. Арк. 469.

⁷⁶ Примітки [до щоденника та матеріалів польової групи]. Арк. 274–309.

технологічні процеси в промисловому минулому Полісся. Приміром, техніку старої рудницької промисловості та розвиток цієї техніки можемо тепер з'ясувати конкретно»⁷⁷.

На підставі сполучення розлогої архівної та джерелознавчої евристики, а також щоденника, польових матеріалів й обстежень експедиції 1932 р. О. Оглоблин уклав досить розлогий реєстр (за абетковою послідовністю) старих виробництв на київському Поліссі – залізорудних і металургійних⁷⁸, скляних⁷⁹, порцеляно-фаянсових⁸⁰, паперових⁸¹, текстильних⁸², мідноливарних⁸³.

Зауважмо, що О. Оглоблин висловлював і низку застережень, підводячи підсумок роботи польової групи експедиції, зокрема у зв'язку з аналізом опрацьованих матеріалів й отриманих результатів. Передусім він відзначав, що експедиція була «першою спробою комплексного дослідження історії промисловості», яка мала низку недоліків і прогалин. Зокрема, керівник експедиції вказував на недостатнє вивчення діючих підприємств, неповну фіксацію й опис обстежених об'єктів, а також наголошував, що польова група не змогла перевірити «на місці деяких документальних згадок за колишні промислові підприємства»⁸⁴.

Почасти таку тональність звіту вмотивовано напруженою суспільною та психологічною атмосферою початку 1930-х років, яка будь-що-будь диктувала обережність і стриманість викладу як в офіційних документах, так і наукових працях. Але визнання обмеженості й релятивності напрацьованих матеріалів і отриманих результатів свідчило й про наукову сумлінність О. Оглоблина як ученого.

В автобіографічних споминах О. Оглоблин так висвітлював й оцінював роботу експедиції 1932 р.: «У центрі цих дослідів, природно, поставлено було історію металургійної промисловості. Треба було опрацювати її всебічно, на базі всього приступного матеріалу: наукової літератури, друкованих, архівних і музейних джерел, а також шляхом археологічного дослідження залишків і місць старих промислових закладів, етнографічно-фольклорних студій околиці, вивчення старої промислової техніки та її знарядь, нарешті, відповідних геологічних та хеміко-технологічних дослідів. Плян був дуже широкий, який вимагав спільної праці спеціалістів різних наукових галузей, значних коштів і

⁷⁷ Оглоблин О. П. Промисловість Правобережного Полісся... Арк. 27.

⁷⁸ Залізорудна й металургійна промисловість [перелік старих виробництв із географічною локалізацією] // НА ІУ. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 220. Арк. 311–399.

⁷⁹ Там само. Арк. 400–414.

⁸⁰ Там само. Арк. 415–426.

⁸¹ Там само. Арк. 427–441.

⁸² Там само. Арк. 442–454.

⁸³ Там само. Арк. 455–460.

⁸⁴ Оглоблин О. П. Промисловість Правобережного Полісся... Арк. 24.

часу, а головню сприятливих умовин – загальних і політичних. Та час був обмежений, а умови мало сприятливі. Українське Полісся, його село й селянство, з яким так органічно пов'язане було старе рудництво, конало під важкою п'ятою советської антиукраїнської і антиселянської політики, особливо гострої на Правобережжі, яке тоді було або стратегічним запіллям, або прикордонною смугою СССР на заході. Ліквідація так званих «куркулів» і голодова політика Москви на Україні нищили тисячі нащадків старих рудницьких фамілій, а всілякого роду стратегічне будівництво на цій території стирало з лица землі (і навіть з-під землі) рештки колишніх старовинних рудницьких (жужіль з тих рудницьких забирали на будівництво шосейних шляхів). Отже, час для польових дослідів Поліської експедиції ВУАН і Всеукраїнського Історичного Музею в Києві, яку я зорганізував 1932 року і якою керував, був надто обмежений і, будь-що-будь, малосприятливий, а умовини праці були досить важкі, навіть небезпечні»⁸⁵.

Речові матеріали, а також світлини й негативи, зібрані й зроблені експедицією 1932 р., було здебільшого зосереджено в історичному музеї. Архівні матеріали передано на тимчасове зберігання до Київського центрального архіву давніх актів⁸⁶. Очевидно, вибір цього місця зберігання не був випадковим, оскільки О. Оглоблин від весни 1932 р. посів місце директора згаданого архіву⁸⁷.

З жовтня 1932 р. О. Оглоблин виголосив інформаційно-звітну доповідь перед Сектором науки НКО. Крім того, керівник експедиції підготував звідомлення для Всеукраїнського історичного музею ім. Шевченка та ВУАН, а також подав відповідні відомості про підсумки польової роботи до преси⁸⁸. 14 листопада 1932 р. під керівництвом О. Оглоблина було проведено підсумкову конференцію, на якій проаналізовано здобутки й результати експедиції⁸⁹.

Наукова проблематика, пов'язана з історією промисловості Правобережного Полісся, простежується у кількох розвідках О. Оглоблина 1932 р. Йдеться про його публікації про порцеляно-фаянсову⁹⁰ і металургійну⁹¹ промисловості. Причому останню статтю анонсовано як «попереднє звідомлення ширшої праці, що її готується до друку»⁹².

⁸⁵ Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика. С. 30–31.

⁸⁶ Оглоблин О. П. Промисловість Правобережного Полісся... Арк. 24 зв.

⁸⁷ Верба І. Вказ. праця. С. 369.

⁸⁸ Польова робота. Арк. 475.

⁸⁹ Там само. Арк. 470.

⁹⁰ Оглоблин О. До історії порцеляно-фаянсової промисловості на Україні // Нариси з соціально-економічної історії України. Праці Комісії соціально-економічної історії України / за ред. акад. Д. І. Багалія. Київ, 1932. Т. 1. С. 273–277.

⁹¹ Оглоблин О. До історії металургійної промисловості на Правобережній Україні // Архів Радянської України (Х.). 1932. № 1/2. С. 137–152.

⁹² Там само. С. 137 (прим. 1).

У викресленій частині звіту про польову роботу дано інформацію про проект нової експедиції на 1933 р., поданий до Сектору науки НКО, разом із проспектом, календарним планом, кошторисом і робочим варіантом маршруту⁹³. Та організувати нові експедиції у наступні роки не вдалося.

Робота над систематизацією матеріалів експедиції 1932 р. та звітом її керівника відбувалася нерівномірно, виникли чималі труднощі. Так чи інакше, але протягом 1933 р. зібрані матеріали було в основному опрацьовано й систематизовано.

У 1933 р. О. Оглоблін подав до друку до Центрального архівного управління УСРР археографічну збірку (зі вступною статтею) «Матеріали до історії залізорудної промисловости Правобережної України XVI–XVIII століть» (понад 20 др. арк.), яку так і не було опубліковано. Крім того, 1933 р. історик підготував студію «Промисловість Правобережного Полісся XVI–XX стол.» (понад 20 др. арк.), яка складалася з низки історичних нарисів про скляну, порцеляно-фаянсову, текстильну, паперову та мідноливарну промисловості. Однак і ця студію не було видрукувано⁹⁴.

Врешті, за редакцією, з коментарями та вступною статтею О. Оглобліна підготовлено до публікації «Праці Поліської історично-економічної експедиції ВУАН і Всеукраїнського Історичного Музею в Києві»⁹⁵. Та дальшу роботу призупинили, хоч 1934 р. О. Оглоблін підготував ще дві студії – «Шкляна промисловість Правобережної України XVI–XX ст. (Історично-економічний нарис)» та «Порцеляно-фаянсова промисловість Правобережної України XVIII–XX ст. (Історично-економічний нарис)»⁹⁶.

На той час фах історика, тим паче українського історика, перетворився у настільки небезпечний терен діяльності, що більшість видавництв узагалі уникала публікації будь-яких історичних студій. Цю ситуацію О. Оглоблін яскраво прокоментував у записці 1934 р., зокрема відзначивши, що історики побоюються висловлювати власні погляди, а видавництва – друкувати історичні праці⁹⁷. Вочевидь, опублікувати матеріали експедиції та студії, підготовлені на їхній основі, за таких умов було практично неможливо.

Нового імпульсу підготовка матеріалів експедиції 1932 р. до публікації отримала 1935 р. у зв'язку з планами Інституту історії матеріальної культури ВУАН опрацювати історію металургії на Поліссі, зокрема у проєктованому збірнику «Металургія Правобережної України XVI–XIX ст.». Крім того, планували організувати історико-археологічні дослідження за географією роботи

⁹³ Польова робота. Арк. 477.

⁹⁴ Оглоблін О. Мій творчий шлях українського історика. С. 31.

⁹⁵ Там само.

⁹⁶ Вишар Л. Олександр Оглоблін: Біо-бібліографічні матеріали. Рим. 1958. С. 28.

⁹⁷ Оглоблін О. П. Сучасний стан і основні завдання історичної науки в УСРР [машинопис статті, 1 червня 1934 р.] // ЦДАВО України. Ф. 3561. Оп. 1. Спр. 35. Арк. 4.

експедиції, а також провести хімічно-технологічну експертизу речових матеріалів, зібраних 1932 р.⁹⁸ Не випадково чернетку звіту (машинопис із рукописними дописами, численними правками та додатковими рукописними аркушами) підписано керівником експедиції 1 серпня 1935 р.⁹⁹ Того ж року він опублікував невеличку замітку про вивчення залізородних ресурсів Правобережного Полісся¹⁰⁰.

Зауважмо, що у 1935–1937 рр. О. Оглоблин працював як старший науковий співробітник у Відділі історії техніки Інституту історії матеріальної культури ВУАН (майбутньому Інституті археології АН УРСР). Саме з цієї інституцією було пов'язано плани О. Оглоблина щодо повернення до розробки проблематики проекту 1932 р., зокрема як консультанта кількох археологічних експедицій згаданого інституту.

«Мені спало на думку поставити питання про застосування археологічної методи для дослідження пам'яток т. зв. “пізньофевдалної” доби (себто XVI–XVIII стол.), зокрема численних рудниць (і гутищ), які тоді мене цікавили. Колеги-археологи поставилися до цієї думки трохи скептично, але все ж погодилися спробувати. Як історик-консультант, я допомагав археологам під час Київської й Вишгородської експедицій 1936–1937 років. На мою пропозицію вирішено було зорганізувати влітку 1936 року археологічні дослідження на Коростишівщині, водночас на городищі княжої доби в с. Городську й на місцях старої рудні XVI–XVIII стол. і доменного заводу кінця XVIII – початку XIX стол. в д. Рудні-Городецькій та в її околиці», – згадував історик в автобіографічних споминах¹⁰¹.

Нові експедиції та практики мотивували О. Оглоблина до продовження студіювання історії промисловості Правобережної України. Зрештою, 1937 р.¹⁰² він підготував велику й цікаву монографію «Металургія Правобережної України XVI–XIX століття: Історико-економічне дослідження»¹⁰³. До того ж історик опрацював низку студій і матеріалів як за результатами експедиції 1932 р. і пізніших польових досліджень, так і на основі багаторічної архівної й джерелознавчої евристики: «Рудні Правобережного Полісся XVI–XIX стол.» (реєстр близько 500 рудень з історичними відомостями про кожне підприємство; 1936 р.); «Залізні руди Правобережного Полісся (I. Історія розшуків і знахідок. II. Картотека родовищ залізної руди)» (1937 р.); «Доменні заводи

⁹⁸ Оглоблин О. П. Промисловість Правобережного Полісся... Арк. 25.

⁹⁹ Там само. Арк. 30.

¹⁰⁰ Оглоблин А. П. К вопросу об исследовании местных железорудных ресурсов Правобережного Полесья УССР // Советское краеведение. 1935. № 3/4. С. 51–53.

¹⁰¹ Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика. С. 48–49.

¹⁰² Там само. С. 31.

¹⁰³ Оглоблин О. Металургія Правобережної України XVI–XIX століття: Історико-економічне дослідження [автограф з окремими сторінками машинопису] // ЦДАВО України. Ф. 3561. Оп. 1. Спр. 86. 302 арк.

Правобережної України XVIII–XIX стол.» (монографія, близько 6 др. арк.; 1938 р.)¹⁰⁴.

Звісно, О. Оглоблин прагнув увести опрацьований матеріал до наукового обігу під машкарою тодішньої кампанії з вивчення історії заводів і фабрик, але так і не зміг реалізувати цей замір. У середині 1930-х років суттєво змінюються політична кон'юнктура та ідеологічна атмосфера, які висувають нові пріоритети у сфері історії, передусім пов'язані зі створенням серії підручників для викладання у школі, точніше для виховання радянської варіації «масової» людини на обширах СРСР. Офіційний старт нової кампанії на «історичному фронті» розпочався з відомої постанови РНК СРСР і ЦК ВКП(б) «Про викладання громадянської історії в школах СРСР» від 16 травня 1934 р.¹⁰⁵

Отож недавні суспільствознавчі експерименти на марксистському підґрунті у дусі т. зв. «соціологічних епох» М. Покровського мали заступити своєрідні компендіуми з конкретної, проте ідеологічно препарованої фактографічної історії, яка б освячувала, точніше – легітимізувала «побудову соціалізму в окремій країні». За такої ідеологічної кон'юнктури кампанію зі створення історії заводів і фабрик поволи, проте невпинно відсували на маргінеси радянської історіографії. Натомість першорядним завданням істориків у середині 1930-х років проголошували написання загальних програм¹⁰⁶, курсів і підручників, які відтіснили інші студії на другий план.

За часів німецько-радянської війни О. Оглоблин опублікував кілька розвідок в окупаційній пресі, спертих на матеріалах експедиції 1932 р. і студіях, підготовлених протягом 1930-х років. У 1942–1943 рр. він надрукував низку газетних заміток щодо залізорудної¹⁰⁷ і скляної¹⁰⁸ промисловості Правобережної України. Крім того, він опублікував кілька розвідок про німецьку участь у господарській історії Полісся¹⁰⁹, позаяк такі сюжети досить добре вписувалися до репертуару окупаційної періодики.

¹⁰⁴ Оглоблин О. Мій творчий шлях українського історика. С. 31.

¹⁰⁵ Историческое образование на новом этапе // Борьба классов. 1934. № 5/6. С. 1–4.

¹⁰⁶ Див., приміром: Скубицький Т. Т., Редін М. Г., Шерман Г. М. Проект програми історії України для державних університетів та педагогічних інститутів / за ред. Т. Скубицького. Київ, 1934. 62 с.; Про підготовку курсу історії України: Постанова ЦК КП(б)У (11.04.1935) // Під марксистсько-ленінським прапором. 1935. № 2. С. 123; та ін.

¹⁰⁷ Оглоблин О. Залізорудна промисловість Правобережної України // Нове українське слово (Київ). 1942. 6 верес. № 207. С. 3.

¹⁰⁸ Оглоблин О. Шкляна промисловість Правобережної України // Там само. 1942. 8 верес. № 208. С. 3.

¹⁰⁹ Оглоблин О. Металургія Полісся (Експедиція берггауптмана фон Гельмана на Полісся в 1824–1825 рр.) // Там само. 1942. 18 верес. № 217. С. 3; Його ж. Німецькі су-конні фабрики в Коростишеві // Коростишівські вісті. 1942. 28 листоп. № 24. С. 4; Його ж. Німецька господарська праця на Коростишівщині в минулому // Там само. 1943. 21 квіт. № 63. С. 4; та ін.

На еміграції до проблем історії виробництва Правобережного Полісся О. Оглоблин звертався епізодично, переважно публікуючи чи переосмислюючи старі матеріали. У 1948 р. він видрукував лише невеликий розділ з монографії про металургію Правобережної України¹¹⁰. Опрацьовані матеріали експедиції 1932 р. придалися О. Оглоблину й при написанні кількох розвідок на еміграції, зокрема про старе рудництво в аспекті топоніміки¹¹¹ та ін.

Однак це були лише поодинокі відголоски та переспіви неопублікованих праць і незавершених проєктів О. Оглоблина, зокрема Поліської експедиції 1932 р. Недаремно в автобіографічній розповіді він об'єктивно і навіть дещо категорично констатував: «Мої історично-економічні дослідження закінчилися, а властиво були обірвані у другій половині 1930-их років. Захоплений іншими проблемами (переважно з політичної і культурно-ідеологічної історії України XVII–XIX століть), я вже не повернувся до економічної історії»¹¹².

Таким був один із найбільш травматичних вислідів радянської доби у життєвій та інтелектуальній біографії О. Оглоблина.

---

¹¹⁰ *Оглоблин О.* Хмельниччина й залізорудна промисловість Правобережної України // *Записки НТШ* (Мюнхен). 1948. Т. 156. С. 129–142.

¹¹¹ *Оглоблин О.* Еволюція старого українського рудництва в світлі топоніміки // *Записки НТШ* (Париж; Нью-Йорк; Мюнхен; Торонто; Сідней). 1962. Т. 169: зб. на пошану Зенона Кузеля / за ред. В. Янева. С. 556–567.

¹¹² *Оглоблин О.* Мій творчий шлях українського історика. С. 32.